

Literature Research Quarterly

Vol. 13, No. 2,

Summer 2025

pp. 179-215

Original Article

A sociological reading of the novels *Paradiso and Inferno* and *I'm Staying Up till Dawn* by Jafar Modarres Sadeghi and the novels *The Grapes of Wrath* and *The Moon Is Down* by John Steinbeck based on Lukács's theory of reflection

Haniyeh Hajitabar*

Ph.D. of Persian Language and Literature, Lecturer at Farhangian University, Tehran, Iran.

Received date: 26.09.2025

Accepted date: 27.10.2025

Abstract

Each work shows the author's intellectual framework, but it should be known that the origin of this intellectual framework is not only the author's own thinking, but also society and its developments play a fundamental role in the emergence of those thoughts, and this is why each author has a certain thinking about society. Jafar Modarres Sadeghi and John Steinbeck constantly tried to show how modern society has been used to subjugate and exploit the lower classes and class conflicts. Therefore, the present study attempts to use Lukács's reflection theory and a descriptive-analytical method to analyze the social components in the novels *Paradiso and Inferno* and *I'm Staying Up till Dawn* by Modares Sadeghi and the novels *The Grapes of Wrath* and *The Moon Is Down* by Steinbeck in a comparative manner. The analysis of these novels shows that both authors try to reflect social traditions in their works and to be a kind of narrator of the culture that dominates society. Both authors reflect the political and social ideology that dominates society by representing social issues such as lack of freedom, strikes, repression, and political issues. Also, the

*Corresponding Author's E-mail: h.hajitabar1@gmail.com

characters in these novels are often socially damaged individuals who are trying to adapt themselves to the identity that society imposes on them, but they generally fail in this identity adaptation.

Keywords: Comparative literature, novel, sociological criticism, Jafar Modarres Sadeghi, John Steinbeck.

Literature review

No comprehensive comparative or independent research with a sociological approach has been conducted in Persian on the works of Jafar Modarres Sadeghi and John Steinbeck; however, there have been studies on the works of these two authors, including: Khojasteh Zanuzy, Elnaz (2012). "Psychoanalytic Criticism of the Novels Gavkhuni, Bijan, and Manijeh and Shah-Kalid by Jafar Modarres Sadeghi (Based on the Views of Jung and Freud)". Master's Thesis. Supervisor: Mahboobeh Mobasheri. Al-Zahra University (S)./ Mahjoub, Mahsa (2014). "Characterization in Jafar Modarres Sadeghi's Short Stories with a Role-Based Approach". Master's Thesis. Supervisor: Seyyed Hossein Razavian. Semnan University./ Darvishi Kalkasaraei, Fatemeh (2016). A comparative study of dreams and nightmares in the novels "Gavkhuni" by Jafar Modarres Sadeghi and "Identity" by Milan Kundera. Supervisor: Soheila Salahi Moghadam. Al-Zahra University (S).

Research Objectives and Questions

The main goal of this research is to explore the common themes and ideas of these two authors, which have made their stories important for sociological analysis and comparison. Among these common themes are issues such as lack of freedom, strikes, repression, and political issues reflecting the political and social ideology that dominates society.

The key research questions are focused on four main area:

Which sociological components are reflected in the novels *Heaven and Hell* and *I'll Be Awake Until Dawn* by Jafar Modarres Sadeghi and the novels *The Clusters of Wrath* and *The Dark Side of the Moon* by John Steinbeck?

In what way are sociological components reflected in the novels *Heaven and Hell* and *I'll Be Awake Until Dawn* by Jafar Modarres Sadeghi and the novels *The Clusters of Wrath* and *The Dark Side of the Moon* by John Steinbeck?

Main Discussion

Social inequality is a phenomenon that has always been considered one of the main factors that create public dissatisfaction throughout history. In the book *I Stay Up Until Dawn*, Modares Sadeghi narrates these discriminations mostly around the legal gap that has taken hope from society and increased public anger in society; that is, people live in a society where there are no proper laws or laws are not paid attention to and there are no equal opportunities for the growth of all classes. In the novel *I Stay Up Until Dawn*, not all students are in equal conditions and are prevented from progressing or receiving services. The atmosphere that Modares Sadeghi describes in his novels is often an environment where the emotions caused by arbitrary social actions are clearly visible. The atmosphere of Modarres Sadeghi's stories is often one of lawlessness, or the absence of law, or if it exists, it is not observed, and in China, people spontaneously seek justice and personal revenge. Modarres Sadeghi sees the root of these disturbances and chaos in the injustice prevailing in society. In the novel *Heaven and Hell*, he tries to show that when injustice and oppression permeate society, a system prevails that is inherently exploitative, labor-intensive, unstable, and unstable, and with the widespread inequality it has created in society, it turns many people against itself.

In this regard, Jafar Modarres-Sadeghi and John Steinbeck, with their knowledge of the conditions of the society in which they lived, are trying to reflect the prominent issues of their time in the context of the narrative of the story. By comparing these narratives, it can be seen that Jafar Modarres-Sadeghi's reflection of social issues in his works is the result of what John Steinbeck experienced in his time and described in his novels. A comparative study of the works of the two authors shows that the writing style of both authors in their works is realistic and they are very similar in terms of some common themes such as social movements, strikes, repression,

addressing political issues, narrative structure and the way in which the events of the story progress.

Realistic reflection, far from exaggeration, can be clearly seen in the works of Modarres Sadeghi and Steinbeck. Both writers have adopted an anti-oppression approach in their works, which shows that they have not compromised in any way against oppression and tyranny, and in addition to reflecting on these issues, they called on people to activism and fight against it, which is due to the influence of the thoughts and the breadth and depth of social influence of these two writers. Both speak of the tragedies of people caught in social and political suffering. The stories of these two authors penetrate into the depths of the souls of the individuals of society and by setting aside the superstructure and appearance of differences, they enter into the depths of common human problems and dilemmas and portray them. Problems such as social movements, strikes, repression and politics, revolutionary and protest movements are among the themes that are prominently featured in these four selected novels by both authors, and it is as if these authors consider themselves responsible for expressing these political and social realities. Therefore, in the present study, an attempt has been made, based on the sociological theory of reflection, to comparatively analyze the novels *Heaven and Hell* and *I'm Awake Until Dawn* by Modares-Sadeghi and the novels *Clusters of Wrath* and *The Moon Is Hidden* by Steinbeck; based on this theory, social realities are placed on one side of this analysis, and their reflection in the literary work is placed on the other side; therefore, this study will continue to examine how the political, social and cultural conditions of society are reflected in the works of these two authors.

Conclusion

The results of the comparative study of the works of the two authors show that the writing style of both authors is realistic in their works and they are very similar in terms of some common themes such as social movements, strikes, repression and addressing political issues, narrative structure and the way in which the story events progress. Among these themes mentioned, some topics such as repression and strikes have had a higher frequency in terms of quantity and quality. The reflection of the

strike element can indicate that both authors are seeking social activism and do not intend to simply narrate the social situation. The reflection of the repression component can also indicate that the situation of both societies is not favorable in terms of relative freedoms. Another prominent similarity of both novels in this area is political and social activism, which is a common characteristic of the characters in all the mentioned works. Both authors have adopted an anti-oppression approach in all of these novels, which shows that they have not compromised in any way against oppression and tyranny, and in addition to reflecting on these issues, they have called on people to activism and fight against it, which is due to the influence of the thoughts and the breadth and depth of social influence of these two authors. By evaluating, comparing and contrasting the works of Modarres-Sadeghi and Steinbeck, we find that both speak of the tragedies of people caught in social and political suffering. Problems such as the suppression of revolutionary and protest movements and the torture of government opponents are among the themes that are prominently featured in the works of both authors, and it seems that these authors consider themselves responsible for expressing these political and social realities.

References

- Arianpour, Amir Hossein. (2001). *Sociology of Art*. Tehran: Gostareh.
- Steinbeck, John. (2013). *Clusters of Anger*. Translated by Abdolhossein Sharifian. Tehran: Negah.
- _____. (2017). *The Moon is Hidden*. Translated by Parviz Dariush. Tehran: Elmi va Farhangi.
- Pardakhte, Aref. (2019). "Sociological Criticism of Khaled Hosseini's Works". Master's thesis. Chabahar University of Maritime and Marine Sciences. Faculty of Management and Humanities.
- Taslimi, Ali. (2009). *Literary Criticism, Literary Theories and Their Application in Persian Literature*. Tehran: Ame.
- Heydarian Yazdali, Ahmad. (2019). "Social Reality and How It Is Represented in a Selection of Mohsen Yalfani's Works with a Focus on the Thoughts of George Lukács". Master's thesis. Tehran University of Art. Faculty of Cinema and Theater.

- Zarafa, Michel. (1989). *Sociology of Fiction: Novel and Social Reality*. Translated by Nasrin Parvini. Tehran: Foroughi.
- Sachkov, Boris. (1993). *History of Realism*. Translated by Mohammad Taghi Faramarzi. Tehran: Tondar.
- Sotoudeh, Hedayatollah. (2002). *Sociology in Persian Literature*. Tehran: Avae Noor.
- Lukács, George. (1960). *The Meaning of Contemporary Realism*. Translated by Fariborz Saadat. Tehran: Simorgh.
- _____. (2001). *Theory of the Novel*, Translated by Hassan Mortazavi. Tehran: Qeseh.
- Modarres-Sadeghi, Jafar. (2016). *Heaven and Hell*. Tehran: Markaz.
- _____. (2018). *I am awake until dawn*. Tehran: Markaz.
- Mesbahi-Pour, Jamshid. (2019). *Social Reality and the World of Fiction*. Tehran: Amirkabir.
- Makarik, Irena Rima. (2009). *Encyclopedia of Contemporary Literary Theories*. Translated by Mehran Mohajer and Mohammad Nabavi, Tehran: Agh.
- Mir-Abdini, Hassan. (1994). "A Report on Fiction Literature in 1993 (Part Three)". *Kalak*, Vol. 51-52, pp. 57-80.
- Hadavi, Mohaddeseh, Ali Taslimi. (1992). "Analysis of the Story of Haji-Agha Sadeq Hedayat Based on the Theory of Reflection of Reality". *Sociology of Art and Literature*, Vol. 1, pp. 53-72.

خوانشی جامعه‌شناسانه از رمان‌های بهشت و دوزخ و من تا صبح بیدارم از جعفر مدرس صادقی و رمان‌های خوشه‌های خشم و ماه پنهان است از جان اشتاین‌بک براساس نظریه بازتاب لوکاچ

هانیه حاجی تبار *

دکترای زبان و ادبیات فارسی، مدرس دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

تاریخ پذیرش ۱۴۰۴/۰۸/۰۵

تاریخ ارسال ۱۴۰۴/۰۷/۰۴

چکیده

هر اثر چارچوب فکری نویسنده را نشان می‌دهد، اما باید دانست که منشأ این چارچوب فکری تنها تفکر خود نویسنده نیست بلکه جامعه و تحولات آن نقش اساسی در پیدایش آن افکار دارند و به همین دلیل است که هر نویسنده تفکر معینی درباره جامعه دارد. جعفر مدرس صادقی و جان اشتاین‌بک پیوسته کوشیدند تا نشان دهند چگونه جامعه مدرن در جهت انقیاد و استثمار طبقات فرودست و تضادهای طبقاتی به کار گرفته شده است. از این‌رو، پژوهش حاضر می‌کوشد با بهره‌گیری از نظریه بازتاب لوکاچ و با روش توصیفی-تحلیلی به واکاوی مؤلفه‌های اجتماعی در رمان‌های بهشت و دوزخ و من تا صبح بیدارم از مدرس صادقی و رمان‌های خوشه‌های خشم و ماه پنهان است از اشتاین‌بک به صورت تطبیقی بپردازد. واکاوی این رمان‌ها نشان می‌دهد، هر دو نویسنده می‌کوشند تا سنت‌های اجتماعی را در آثار خود منعکس نمایند و به نوعی روایتگر فرهنگ حاکم بر جامعه باشند. هر دو نویسنده با بازنمایی مسائل اجتماعی چون فقدان آزادی، اعتصاب، سرکوب و مسائل سیاسی به انعکاس ایدئولوژی سیاسی و اجتماعی حاکم بر جامعه می‌پردازند. همچنین شخصیت‌های

* E-mail: h.hajitabar1@gmail.com

این رمان‌ها اغلب افراد آسیب‌دیده اجتماعی هستند که در تلاش‌اند تا خود را با هویتی که جامعه بر آن‌ها تحمیل می‌کند، تطبیق دهند که در این انطباق هویت عموماً شکست می‌خورند.

واژگان کلیدی: ادبیات تطبیقی، رمان، نقد جامعه‌شناختی، جعفر مدرس صادقی، جان اشتاین‌بک.

۱. مقدمه

امروزه ناقدان ادبی دریافته‌اند که سیاست و اجتماع نقش تعیین‌کننده‌ای در آفرینش آثار ادبی دارند؛ زیرا نوع نگاه بسیاری از آثار از جامعه و سیاست شکل می‌گیرد. به‌گونه‌ای که مسائل اجتماع اثر مستقیمی بر درون‌مایه آثار دارند به همین دلیل رفته‌رفته جامعه‌شناختی ادبیات به مثابه یک روش نسبتاً جدید در مطالعات جامعه‌شناسی و ادبی شکل گرفت. این نوع نقد، به بررسی ساختار و محتوای اثر ادبی و ارتباط آن با ساختار و تحولات اجتماعی که اثر مولود آن است، می‌پردازد. آنچه در این نوع نقد از اهمیت برخوردار است، انعکاس تصویر جامعه در جهان تخیلی و هنری اثر ادبی است؛ زیرا به‌سختی می‌توان پیوند میان ادبیات و جامعه را نادیده گرفت و عوامل فرامتن را نفی کرد. از زمانی که ادبیات مدرنیستی مطرح شد این پیوند جلوه بیشتری در مطالعات نقد ادبی یافت؛ زیرا که در ادبیات کهن به‌قدری نقش و نفوذ مؤلف بر متن برجسته بود که دیگر مجالی برای توجه به دیگر لایه‌های پیدا و پنهان متن باقی نمی‌ماند، اما امروزه این لایه‌های پنهان چنان برجسته است که زمینه پژوهش‌های بین‌رشته‌ای از جمله جامعه‌شناسی ادبیات را فراهم آورده است.

در این راستا، جعفر مدرس صادقی و جان اشتاین‌بک با اشرافی که از اوضاع و احوال جامعه‌ای که در آن زیست کرده‌اند، داشته‌اند در تلاش‌اند تا مسائل برجسته زمانه خود را در بستر روایت داستان منعکس نمایند و با تطبیق این روایت‌ها می‌توان بازتاب مسائل اجتماعی توسط جعفر مدرس صادقی در آثارش را ماحصل همان چیزی دانست که جان اشتاین‌بک در روزگار خود تجربه کرده است و در رمان‌های خود تشریح کرده است. بررسی تطبیقی آثار دو نویسنده نشان می‌دهد، سبک نوشتاری هر دو نویسنده در آثارشان رئالیستی است و از نظر برخی درون‌مایه‌های مشترک مانند جنبش‌های اجتماعی، اعتصاب، سرکوب، پرداختن به مسائل سیاسی، ساختار روایی و نحوه پیشبرد

حوادث داستانی نیز بسیار به هم شبیه هستند.

یک نویسنده به‌عنوان یک کنشگر اجتماعی باید بتواند به دور از هرگونه افراط و تفریط و به‌درستی مشقت و فقر را به‌عنوان صفت‌های مشخص جامعه معرفی کند؛ نویسنده و در این راه نباید تمام کوشش خود را صرف دلسوزی احساساتی نسبت به مطرودان اجتماع کند و گرفتار فقرستایی و هیجان‌آفرینی‌های کاذب و زودگذر شود و به‌جای مسائل بنیادی به جنبه‌های کم‌اهمیت و جنجال‌برانگیز توجه کند (میرعابدینی، ۱۳۷۷: ۶۵۷-۶۵۸). این بازتاب واقع‌گرایانه و به دور از اغراق در آثار مدرس صادقی و اشتاین‌بک به‌خوبی قابل‌مشاهده است. هر دو نویسنده در آثار خود رویکردی ظلم‌ستیزانه در پیش گرفته‌اند که نشان می‌دهد به‌هیچ‌وجه در مقابل ستم و استبداد سازش نکرده‌اند و در کنار بازتاب این مسائل مردم را به کنشگری و مبارزه علیه آن فراخواندند که این مهم ناشی از تأثیر افکار و وسعت و عمق نفوذ اجتماعی این دو نویسنده است. هر دو از مصیبت‌های مردم گرفتار رنج‌های اجتماعی و سیاسی سخن می‌گویند. داستان‌های این دو نویسنده با نفوذ به اعماق روح آحاد جامعه و با کنار گذاشتن روساخت و ظاهر اختلافات، به عمق مشکلات و معضلات مشترک بشری وارد می‌شود و آن را به تصویر می‌کشد. مشکلاتی چون جنبش‌های اجتماعی، اعتصاب، سرکوب و سیاست، جریان‌های انقلابی و اعتراضی از جمله مضامینی است که در این چهار رمان منتخب از هر دو نویسنده نمود برجسته‌ای دارد و گویی این نویسندگان خود را نسبت به بیان این واقعیات سیاسی و اجتماعی مسئول می‌دانند. از این‌رو، در پژوهش حاضر تلاش شده بر پایه نظریه جامعه‌شناسی بازتاب، رمان‌های بهشت و دوزخ و من تا صبح بیدارم از مدرس صادقی و رمان‌های خوشه‌های خشم و ماه پنهان/است از اشتاین‌بک به‌صورت تطبیقی مورد واکاوی قرار گیرد؛ براساس این نظریه در یک‌سوی این تحلیل، واقعیت‌های اجتماعی قرار می‌گیرد و در سوی دیگر بازتاب آن در اثر ادبی؛ بنابراین این پژوهش در ادامه به چگونگی انعکاس اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی جامعه در آثار این دو نویسنده خواهد پرداخت.

۱-۱. بیان مسئله

مردم، فرهنگ، شرایط اجتماعی، سیاست و اوضاع اقتصادی هرکدام به اندازه مؤلف در شکل‌گیری

اثر دخیل و سهیم هستند. مطالعات جدید که نشان می‌دهد علاوه بر ساختار زبانی و شکل روایی یک اثر و جنبه‌های زیبایی‌آفرینی یک متن، محتوای آن نیز تأثیری انکارنشدنی بر مخاطب می‌گذارد به همین دلیل ما در این تحقیق بر آن شدیم تا رمان‌های بهشت و دوزخ و من تا صبح بیدارم از جعفر مدرس صادقی و رمان‌های خوشه‌های خشم و ماه پنهان/ است از جان اشتاین‌بک را به صورت تطبیقی و براساس نظریه بازتاب واقعیت لوکاچ بررسی نماییم. ما با این احساس نیاز موضوع تحقیق خود را برگزیدیم که واکاوی متن با رویکرد جامعه‌شناختی موجب می‌شود که منتقد از روستا متن عبور کند و ابعاد پنهان متن را بکاود و این امر وقتی اهمیت بیشتری می‌یابد که بدانیم این دو نویسنده در آثارشان علاوه بر نویسندگی به دنبال کنشگری اجتماعی نیز هستند و همواره در تلاش‌اند که علاوه بر زیبایی‌آفرینی در آثار خود صداهای فرودستان اجتماعی را نمایندگی کنند. اشتراکات مضامین و اندیشه‌های مشترک این دو نویسنده نیز باعث شده است تا داستان‌های این دو نویسنده از منظر جامعه‌شناختی برای بررسی و تطبیق قابل اهمیت باشند. به همین دلیل کاوش در ابعاد گوناگون آثار این دو نویسنده با رویکرد جامعه‌شناختی موجب ایجاد نگاهی جدید به ابعاد مختلف آثار ایشان می‌شود و فهم تازه از خوانش متون این دو نویسنده ایجاد می‌کند. به همین دلیل در این تحقیق تلاش شده است تا با انتخاب نظریه بازتاب لوکاچ در حوزه جامعه‌شناسی ادبیات با علم به این که تحقیق موردنظر تاکنون به شکل تطبیقی میان این دو نویسنده انجام نگرفته است، صورت پذیرد.

۲-۱. پیشینه پژوهش

در حوزه آثار جعفر مدرس صادقی و جان اشتاین‌بک تاکنون به زبان فارسی به صورت تطبیقی یا مستقل پژوهشی با رویکرد جامعه‌شناختی به طور جامع انجام نگرفته است؛ اما در زمینه آثار این دو نویسنده، پژوهش‌هایی صورت گرفته است از جمله: خجسته زنوزی، الناز (۱۳۹۱). «نقد روانکاوانه رمان‌های گاوخونی، بیژن و منیژه و شاه‌کلید از جعفر مدرس صادقی (با تکیه بر آرای یونگ و فروید)». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. استاد راهنما: محبوبه مباشری. دانشگاه الزهرا (س).

پژوهشگر در این پایان‌نامه قصد دارد میزان تأثیرپذیری نویسنده مورد نظر از اندیشه «یونگ» و «فروید» را در سه اثر منتخب بررسی کند تا انواع سازوکارهای دفاعی، تحلیل روان‌شناختی رؤیا، تابوها و کهن‌الگوها را مورد نقد قرار دهد. با توجه به بررسی‌های انجام‌شده در این پایان‌نامه، اثبات می‌شود که در داستان «گاوخونی» تحلیل رؤیا، تابوهای روانی و تأثیر عقده ادیپ برجسته است و نیز در «بیژن و منیژه» نیز انواع سازوکارهای روانی از و تأثیر عقده ادیپ به چشم می‌خورد. از نظر نویسنده، در داستان «شاه‌کلید» نیز تداعی، فرافکنی از جمله برجسته‌ترین و مهم‌ترین سازوکارهای روانی در ساختار روانی داستان قابل نقد است. علاوه بر این، براساس یافته‌های این پایان‌نامه، سه اثر فوق‌بستری از برجسته‌ترین کهن‌الگوهای ناخودآگاه جمعی بشر به شمار می‌رود.

محبوب، مهسا (۱۳۹۳). «شخصیت‌پردازی در داستان‌های کوتاه جعفر مدرس صادقی با رویکردی نقش‌گرا». پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد. استاد راهنما: سیدحسین رضویان. دانشگاه سمنان. این پژوهش، به بررسی شخصیت‌پردازی در سه مجموعه داستان حاوی بیست‌ویک داستان کوتاه از جعفر مدرس صادقی پرداخته و در پایان به این نتیجه رسیده است که نویسنده در آثارش از فرایندهای مادی، رابطه‌ای، ذهنی و کلامی بیش از سایر فرایندها بهره برده است؛ در نتیجه شخصیت‌های غالب در داستان‌های کوتاه وی به ترتیب کنشگر، حامل، شناخته، حسگر و گوینده هستند و حضور فرایندهای رفتاری و شخصیت‌های رفتارگرا در آثار داشانی او کم‌رنگ است. درویشی کلک‌سرائی، فاطمه (۱۳۹۵). بررسی تطبیقی رؤیا و کابوس در رمان‌های «گاوخونی» جعفر مدرس صادقی و «هویت» میلان کوندرا. استاد راهنما: سهیلا صلاحی مقدم. دانشگاه الزهرا (س).

در این پژوهش، آثار منتخب از نظر محتوایی و به‌طور تطبیقی مورد بررسی قرار می‌گیرند. پژوهشگر معتقد است که در این دو اثر، شخصیت‌ها، درباره زندگی و عشق و مرگ دچار کابوس‌هایی می‌شوند و گاه امیدهای خود را از دست می‌دهند، رخداد‌های هر دو رمان، در خواب و کابوس و شک می‌گذرد و هویت شخصیت‌ها در این رمان‌ها، ابهام‌های خود را دارد. از نتایج مورد توجه این پایان‌نامه، وجود همین بیهودگی و بی‌هویتی در هر دو رمان است که محصول جهان‌امروزی دانسته می‌شود. در این پایان‌نامه، جعفر مدرس صادقی یکی از نویسندگانی معرفی می‌شود که آثارش از

جریان‌ها و سبک‌های و رمزگونه نویسندگان داخلی و خارجی تأثیر پذیرفته است. شاخص‌ترین ویژگی آثار این نویسنده از منظر این پژوهش، واکاوی لایه‌های زیرین شخصیت‌ها در کنار طرح برخی مسائل اجتماعی و خانوادگی و فلسفی است که از این منظر به سبک داستایوفسکی نزدیک می‌شود.

تقی‌زاده، سمیه (۱۳۹۴). شخصیت‌پردازی در سه‌گانه سفر کسر، کله/اسب و شریک جرم جعفر مدرس صادقی. پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد. استاد راهنما: شیرزاد طایفی. دانشگاه علامه طباطبائی. / جخجسته زنوزی، الناز (۱۳۹۱). «نقد روانکاوانه رمان‌های گاوخونی، بیژن و منیژه و شاه‌کلید از جعفر مدرس صادقی (با تکیه بر آرای یونگ و فروید)». پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد. استاد راهنما: محبوبه مباشری. دانشگاه الزهرا (س). / خزدوز، سمیه (۱۳۹۵). «تحلیل ساختاری دو رمان جای خالی سلوچ اثر محمود دولت‌آبادی و خوشه‌های خشم اثر جان‌اشتاین‌یک بر اساس الگوی روایت‌شناسی گرماس». پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد. استاد راهنما: دره دادجوی توکلی. دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.

این پژوهش بر آن است با تکیه و تأکید بر دو رمان «جای خالی سلوچ» و «خوشه‌های خشم» لایه‌های معنایی پنهان متن را بر اساس رویکرد نظریه روایت‌شناسی گرماس واکاوی نماید. نویسنده این پژوهش، با توجه به این که یکی از مباحث روایت‌شناسی گرماس، توجه به زنجیره‌های روایی (پی‌رفت) است و به نظر او در سه‌قسم قابل بررسی است: اجرایی، پیمانی و انفصالی در این پژوهش به بررسی و تحلیل شش کنشگر، زنجیره‌های روایی و تقابل‌ها می‌پردازد و در نتیجه این کار اذعان می‌دارد که هر شش کنشگر را می‌توان در هر دو رمان را یافت و تقابل‌ها و همچنین هر سه زنجیره اجرایی، پیمانی و انفصالی در دو رمان وجود دارد؛ پس الگوی روایت‌شناسی گرماس در دو رمان اعمال شده است.

پرسش‌های پژوهش

۱-۳. کدام مولفه‌های جامعه‌شناختی در رمان‌های بهشت و دوزخ و من تا صبح بیدارم از جعفر

مدرس صادقی و رمان‌های خوشه‌های خشم و نیمه پنهان ماه از جان اشتاین‌بک بازتاب یافته‌اند؟

۳-۱-۲. مولفه‌های جامعه‌شناختی به چه شیوه‌ای در تا رمان‌های بهشت و دوزخ و من تا صبح بیدارم از جعفر مدرس صادقی و رمان‌های خوشه‌های خشم و نیمه پنهان ماه از جان اشتاین‌بک انعکاس یافته‌اند؟

۴-۱. فرضیه پژوهش

۴-۱-۱. به نظر می‌رسد این دو نویسنده در تلاش‌اند که علاوه بر زیبایی‌آفرینی در آثار خود صداها و فروودستان اجتماعی را نیز منعکس کنند. اشتراکات مضامین و اندیشه‌های مشترک این دو نویسنده نیز باعث شده است تا داستان‌های این دو نویسنده از منظر جامعه‌شناختی برای بررسی و تطبیق قابل اهمیت باشند. از جمله این اشتراکات می‌توان به مواردی چون فقدان آزادی، اعتصاب، سرکوب و مسائل سیاسی به انعکاس ایدئولوژی سیاسی و اجتماعی حاکم بر جامعه اشاره کرد.

۴-۲-۱. به نظر می‌رسد که این دو نویسنده در تلاش‌اند تا با مضمون‌آفرینی ادبی مخاطب را بر آن دارند تا از روستا و متن عبور کند و ابعاد پنهان متن را بکاود. در این راستا، اشتاین‌بک با لحنی صریح‌تر به بیان مسائل جامعه‌شناختی می‌پردازد در حالی که مدرس صادقی اغلب به شکل غیرمستقیم و در لفافه این مسائل را مطرح می‌سازد.

۳-۱. ضرورت و اهمیت

امروزه با توجه به نیاز جامعه، حرکت به سوی پژوهش‌های میان‌رشته‌ای امری ضروری و اجبارناپذیر است؛ از این رو، پژوهش پیش رو که در حوزه علوم انسانی، به شکل میان‌رشته‌ای به رشته تحریر در آمده است، می‌کوشد تا با واکاوی چهار رمان برگزیده از دو نویسنده با ملیت‌های مختلف براساس رویکردهای جدید جامعه‌شناسی به گسترش دامنه علوم ادبی کمک نماید و با خوانش جدیدی که

از این متون به دست می‌دهد، تأثیر متقابل ادبیات و جامعه‌شناسی را بر یکدیگر بررسی نماید تا از این مسیر موجب اعتلای مطالعات علوم انسانی گردیده و شکاف و فاصله بین این علوم را کمتر نماید. همچنین خوانش متون ادبی در این پژوهش، براساس نظریات و یافته‌های نوین جامعه‌شناسی موجب واکاوی عمیق این آثار از ابعاد گوناگون می‌شود که این امر سبب می‌گردد تا ظرفیت‌های پنهان و تازه این رمان‌ها نمایان شوند و لایه‌های تازه‌تری از متن برای مخاطبی که با خوانش جدیدی از این آثار مواجه است، آشکار شود. از دیگر آثار و فواید این پژوهش می‌توان به جنبه تطبیقی آن اشاره کرد که به خودی خود موجب افزایش تبادلات فرهنگی و ادبی میان دو کشور می‌گردد. در همین راستا، با توجه به گستردگی دامنه آثار شکل گرفته توسط این دو اشتاین‌بک و مدرس صادقی، زمینه‌های تطبیق و مقایسه دو نویسنده وسیع و تاحدی پیچیده است که با توجه به تعمیم‌پذیری نتایج این پژوهش امکان مقایسه و تطبیق این دو نویسنده در سطحی گوناگون فراهم آمده است.

۴-۱. مبانی نظری

امروزه رمان یک مقوله مهم و مؤثر در عرصه فرهنگ و ادب هر جامعه‌ای به شمار می‌رود که می‌تواند کارکردهای مختلفی ادبی، تاریخی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی داشته باشد. برای رمان می‌توان مزایای و کارکردهای گوناگونی برشمرد که یکی از مهم‌ترین این کارکردها، کارکرد اجتماعی رمان است. رمان‌نویسانی که در حوزه اجتماعیات قلم می‌زنند، معتقدند یکی از اهداف نویسندگی افزایش آگاهی آحاد جامعه از طریق بازتاب مسائل اجتماعی روز و رساندن صداهای اعتراضات ناشی از اوضاع و احوال نامناسب حاکم بر جامعه به گوش مخاطب از طریق روایت داستان است. این افراد معتقدند از یک‌سو «ادبیات از ذات زندگی اجتماعی می‌تراود و یکی از عوامل ضروری حیات اجتماعی است و پایاپای تحولات جامعه، تحوّل می‌پذیرد» (آریان پور، ۱۳۸۰: ۷۶). از سویی دیگر در بسیاری از مواقع رمان از دل مشکلات و معضلات جامعه شکل می‌گیرد و اگر نویسنده دغدغه نداشته باشد، رمان‌نویس خوبی نمی‌شود. از این‌رو بسیاری از نویسندگان این حوزه مصمم شده‌اند تا با نوشته‌های خود، دردها و رنج‌های مردم روزگار خویش را ترسیم کنند. از سویی دیگر رمان، داستانی منشور و بلند با ساختار زیبایی‌شناختی خاص خود است که این ساختارها موجب می‌شوند که این گونه ادبی

قابلیت انعکاس و بازتاب مسائل گوناگون را بهتر از سایر گونه‌ها داشته باشد.

«مارکس با نظریات خود باعث تولید یک سری تغییرات در سرتاسر جهان شد. وی با نگاهی جامعه‌شناختی که ممزوج به تئوری فلسفی‌اش بود، توجه انسان را به جامعه، اجتماع و شکل‌گیری هویت و موجودیت او با تأثیر از اجتماع جلب کرد. جهانیان یا با او شدند یا علیه او. پیروان زیادی در نقاط مختلف پیدا کرد که شاخص‌ترین آن‌ها گنورگی لوکاچ مجاری بود که به افکار مارکسیستی، دنیای ادبیات داستانی و دراماتیک را روحی دیگر بخشید و آثار قابل ملاحظه‌ای برجا گذاشت» (حیدریان یزدلی، ۱۳۹۸: ۹). مارکسیست‌ها بر بازتاب واقعیت و آشکار ساختن واقعیت نوین، نفوذ در جنبه‌های گوناگون آن و پژوهش درباره‌ی این جنبه‌ها، انتقاد بی‌امان از اصول فئودالیسم و اخلاقیات آن و کوتاه نیامدن در انتقاد از جنبه‌های منفی جامعه تکامل‌یابنده بورژوازی به‌طور واقع‌بینانه تأکید داشتند (ساجکوف، ۱۳۶۲: ۳۵). از نظر لوکاچ نیز «این یک شرط اساسی رئالیسم بزرگ است که نویسنده می‌باید با دلیری و بدون حب و بغض هر آنچه در اطراف خویش می‌بیند صادقانه گزارش کند» (لوکاچ، ۱۳۹۵: ۱۶۹). در همین راستا، در عرصه نقد جامعه‌شناختی می‌توان از دو رویکرد مهم یاد کرد؛ رویکرد نخست رویکرد شکل‌دهی است که تأثیر هنر بر جوامع را بررسی می‌کند و رویکرد دوم بازتاب است که به تأثیر جامعه بر هنر تأثیر می‌شود؛ یعنی هرگونه تأثیرپذیری و تأثیرگذاری از جانب هنرمند روشنفکر، بازتاب واقعیت زمان خلق اثر به حساب می‌آید. نخستین بار کسانی چون مادام دواستال و ایپولیت تن سعی کردند به تعامل جامعه و ادبیات بپردازند. آن‌ها «مجموعه‌ای از عوامل همچون نویسنده، شرایط اجتماعی، طبقات اجتماعی، سلطه حاکم بر جامعه و... را به‌عنوان عوامل اصلی شکل‌گیری یک متن ادبی در نظر می‌گرفتند» (مکاریک، ۱۳۸۸: ۳۴۶). یکی از نظریات پیشرو در این حوزه، نظریه آیینگی یا بازتاب است. «جامعه‌شناسی محتواها که با نام نظریه بازتاب نیز شناخته می‌شود به‌نوعی ریشه در نظریه تقلید (محاکات) ارسطو دارد و نظریه‌پردازانی مانند هگل، مارکس و باخترین نیز به نظریه محاکات توجه داشته‌اند» (تسلیمی، ۱۳۸۸: ۱۵۷). طرفداران نظریه بازتاب معتقدند «ادبیات آینه است که واقعیت‌های اجتماعی هر جامعه‌ای به‌صورت مستقیم یا غیرمستقیم در آن منعکس می‌شود» (پردخته، ۱۳۹۸: ۲). درواقع نظریه بازتاب یا آیینگی قائل به این است که چهارچوب فکری نویسنده در پیوند با ساختار جمعی محیط، تحولات

اجتماعی و فرهنگی زمانه‌اش قرار دارد که مکانیسم‌های آفرینش هنری را در خلق آثار او تحت تأثیر قرار می‌دهد و همین امر موجب تجلی جریانات اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و به‌طور کلی هر آنچه را که در محیط جامعه رخ می‌دهد در آثار ادبی می‌شود. در نظریهٔ بازتاب واقعیت نویسنده باید با «دیدنی کلی‌نگر به واقعیات اجتماعی و سیاسی موجود در رمان توجه کند، به‌ویژه او باید رمان را نقاشی واقعیت بداند نه عکاسی آن؛ چراکه ذهنیت رمان‌نویس، واقعیت را به‌گونه‌ای دسته‌بندی می‌کند که بتواند آنچه دلخواه خود است، به تصویر درآورد» (هادوی و تسلیمی، ۱۳۹۱: ۵۸). لوکاچ به‌عنوان نظریه‌پرداز پیشرو در عرصه جامعه‌شناسی هنر و ادبیات، با ارائه نظریه بازتاب واقعیت اجتماعی، در نظر گرفتن عوامل فرامتن و وجود زمینه و بسترهای مادی و بیرونی را در خلق اثر و خوانش آن ضروری می‌داند چنانکه وی با روشی دیالکتیکی در بررسی قالب ادبی رمان بر ارتباط رمان و جامعه تأکید می‌کند و رمان را یکی از بهترین ژانرهای معرفی می‌کند که واقعیتهای اجتماعی در آن تجلی دارند. «رمان ماجرای درون بود را می‌گوید، مضمون رمان داستان جانی است که می‌رود خود را بیابد، ماجرای را می‌جوید تا در آن‌ها خود را به اثبات برساند و آزمایش شود و با اثبات خویش ذات خود را کشف کند» (لوکاچ، ۱۳۸۰: ۸۲).

به‌زعم لوکاچ ادبیات یکی از اساسی‌ترین و ضروری‌ترین فعالیت‌های اجتماعی یک جامعه دموکراتیک به شمار می‌آید و به میزانی که اجتماع می‌تواند بر شکل‌گیری آثار ادبی مؤثر باشد آثار ادبی نیز می‌توانند در تغییرات اجتماعی مؤثر باشند. در همین راستا، پیروان نظریهٔ بازتاب از اثری به‌عنوان اثر ارزشمند ادبی یاد می‌کنند که با باریک‌بینی و حساسیت خاصی به حوادث اجتماعی-سیاسی مهم جامعه اشاره کند. از نظر این دسته از منتقدان ادبی، نویسندهٔ توانمند باید بتواند با به تصویر کشیدن واقعیات اجتماعی در نقد و به چالش کشیدن این واقعیتهای در ذهن مخاطب نقش پررنگی ایفا کند و با به‌کارگیری شیوه‌های گوناگون مخاطب را آگاه و وی را به کنشگری وادارد. به همین دلیل، در رمان‌هایی که با هدف بازتاب واقعیات نوشته می‌شدند، موضوعاتی چون خودآگاهی پرولتاریایی، نقش افراد روشنفکر در این خودآگاهی، حزب‌گرایی، مبارزه علیه جامعه بورژوازی و انقلاب جهت تغییر در حیات اجتماعی توسط طبقه کارگر یا پرولتاریا مورد توجه قرار می‌گرفت و مسائلی نظیر «اختلاف قابل توجه طبقات بالا و پایین جامعه از حیث مالی انعکاس می‌یافت و زندگی

طیفی از جامعه که از کمترین حقوق اجتماعی برخوردار بوده‌اند به نمایش گذاشته می‌شود که موجب خیزش مردم به سمت اصلاحات سیاسی و اجتماعی می‌گشت (لوکاچ، ۱۳۴۹: ۴-۵). برای مثال «بالزاک از طریق ارائه یک شاخص راهنما، برای شخصیت‌ها، معنای یک جامعه خاص و ویژه را به ما منتقل می‌کند و فاکتر از طریق شخصیت‌هایی چون کریستمس یا کنل ساتین، زوال جامعه غرب را نشان می‌دهد» (زرافا، ۱۳۶۸: ۴۷-۴۸). از منظر نقد جامعه‌شناختی، نویسنده تنها یکی از مؤلفه‌های خلق یک اثر است و فرامتن می‌تواند به اندازه شخص نویسنده در آفرینش متن سهیم باشد. «درواقع جامعه‌شناسی ادبیات مطالعه علمی محتوای اثر ادبی و ماهیت آن در پیوند با دیگر جنبه‌های زندگی اجتماعی است» (ستوده، ۱۳۸۱: ۵۶). جامعه‌شناسی ادبیات در تلاش است تا مسائل اجتماعی را که در هیئت تجارب شخصیت‌های گوناگون از زندگی عادی مردم در آثار ادبی مورد بازنمایی قرار می‌گیرد را بررسی کند و کلیت عصر مورد ارجاع آثار ادبی و ویژگی‌های حاکم بر آن اثر را از این رهگذر منعکس نماید. درواقع نویسنده که در درون «ساخت‌های دربرگیرنده و جهت دهنده همگانی زندگی می‌کند و ساخت‌های ذهنی‌اش در فرهنگ میانه اجتماعی خود پرورش می‌یابد، نمی‌تواند از این نظام عام بگریزد... اثر او آیینۀ دوره‌ها و ایدئولوژی‌ها به‌همراه پاره‌ای وقایع اجتماعی در دوره معینی از زندگی تاریخی است» (مصباحی پور، ۱۳۵۸: ۲۳۹).

۲. بحث

خلاصۀ داستان‌ها

بهشت و دوزخ

این رمان به‌نوعی شرح حال مستند از زندگی دکتر محمد مصدق به حساب می‌آید و روایت گر دوران تبعید دکتر مصدق از تیر ماه تا آذرماه ۱۳۱۹ است که شاید بتوان آن را یک رمان تاریخی دانست. کتاب در ابتدا دورانی از زندگی مصدق را روایت می‌کند که از سیاست کنار کشیده و در روستای احمدآباد مشغول گذران زندگی بوده است. در یکی از روزهایی که دکتر مصدق به‌اتفاق خانواده‌اش به باغ شمیرانات می‌رود، مأموران امنیتی به خانه وی حمله برده و او را بازداشت و به شکل خوشونت‌باری به زندان منتقل می‌کنند. در همین لحظه خدیجه، دختر دکتر مصدق، پدرش را در

حالی که مأموران او را دستگیر کرده‌اند مشاهده می‌کند و همین حادثه بعدها تبعات جبران‌ناپذیری بر روحیه خدیجه بر جای می‌گذارد. دکتر مصدق را با ماشین بیوک و به همراه چهار فرد یاور رئیس شهربانی، جواد آشپز، راننده خودرو و یک مأمور ساده به شهربانی بیرجند می‌برند. یاور یک سرسپرده سلطنتی است که در تمام مسیر با حالتی تهدیدگونه در مورد مسئولان حکومتی و عواقب کار آن‌ها سخن می‌گوید و دکتر مصدق را تحت هرگونه فشار جسمی و جانی قرار می‌دهد تا اعتصاب غذایی را بشکند. جواد از خدمتکاران دکتر مصدق است که او را در مسیر همراهی می‌کند و تا پایان داستان به دکتر مصدق وفادار می‌ماند. فرد دیگر راننده است و در تمام طول راه که یاور با او صحبت می‌کند تقریباً ساکت است و حرفی نمی‌زند. مأمور شهربانی دیگر شخصی است که در این مسیر آنان را همراهی می‌کند. وی بیشتر نقش یک مزدور رده پایین حکومتی را ایفا می‌کند که در پایان خودش نیز مورد آزار و اذیت بالادستی‌ها قرار می‌گیرد. بخش زیادی از رمان را گفت‌وگوهای این چهار نفر در مسیر انتقال دکتر مصدق به زندان شکل می‌دهد. زمانی که به زندان بیرجند می‌رسند دکتر مصدق و جواد در یک سلول زندانی می‌شوند. یاور که از سلطنت‌طلبان وفادار به شاه بوده است سرانجام در دیدار آخر با دکتر مصدق دچار تحول روحی می‌شود و تمامی نامه‌هایی را که یک دوست قدیمی خبرنگار و ساکن فرانسه، برای وی نوشته بود و یاور پنهانی از پرونده وی برداشته بود، به وی پس می‌دهد. سرانجام پسر مصدق با کمک فردی به نام ارنست پرون علی‌رغم میل باطنی دکتر مصدق حکم آزادی او را می‌گیرند و او را به احمدآباد بازمی‌گردانند. در این بازگشت دکتر مصدق متوجه می‌شود که دخترش خدیجه بر اثر ضربات روحی ناشی از دستگیری پدرش دچار جنون شده است. در پایان کتاب دکتر مصدق نامه‌ای به دوست فرانسوی خود می‌نویسد و از او کمک می‌خواهد تا بتواند ترتیباتی را فراهم کند تا بتواند خدیجه را در بیمارستانی در سوئیس بستری کنند.

من تا صبح بیدارم

شخصیت اصلی رمان فردی ملقب به سید است که در دانشگاه تحصیل می‌کند. راوی که خود سید است تلاش می‌کند تا اتفاقات داستان را به شکل مبهم و رازآلودی بیان کند. روزی وی به شکل کاملاً اتفاقی به چند دانشجوی سال بالایی دختر برخورد می‌کند و این برخورد موجب ایجاد تنش

و درگیری بین سید و دوستان آن دانشجویان دختر می‌شود. با بالا گرفتن این تنش‌ها سید به دلیل ایجاد اغتشاش و بی‌نظمی از دانشگاه اخراج می‌شود و اخراج او موجب می‌شود تا جمعی از دانشجویان دیگر به هواخواهی او برخیزند که درنهایت این امر منجر به بازگشت وی به دانشگاه می‌شود، اما این پایان کار نیست و بازگشت مجدد وی به دانشگاه موجب ایجاد درگیری‌های جدید می‌شود که این بار سید دستگیر و به زندان منتقل می‌شود. زمانی که سید در زندان است تمامی دوستان و نزدیکان وی از جمله پدرش بر ضد او شهادت می‌دهند، اما او در بازجویی‌ها با وساطت یکی از دوستان موفق می‌شود، بازپرس را قانع کند تا حکم آزادی‌اش را امضا کند، اما این تمام ماجرا نیست و سید بعد از آزادی متوجه می‌شود هم‌خانه‌هایش یعنی همایون که یک رمان‌نویس خودشیفته و سیروس که روزنامه‌نگار بود در غیبت او خانه را به یکی دیگر از دوستانشان اجاره داده‌اند. از این‌رو، سید بعد از آزادی از زندان بی‌جا و مکان می‌شود به همین دلیل در پایان داستان تصمیم می‌گیرد تا نزد پدرش بازگردد و از او عذرخواهی کند و باقی عمر را در جوار پدر و مطابق خواسته‌های وی زندگی کند.

خوشه‌های خشم

رمان خوشه‌های خشم با عفو مشروط و آزادی تام جوادز که مدتی را به جرم قتل در زندان به سر برده است، آغاز می‌شود. تام در خانواده‌ای فقیر؛ اما پرجمعیت در کنار مادر بزرگ و پدر بزرگ خود زندگی می‌کند. او پس از آزادی از زندان با کشیشی به نام کیسی آشنا می‌شود که دیگر مثل گذشته واعظ و سرسپرده به کلیسا نیست، اما هم چنان به روح‌القدس اندک اعتقادی دارد. زمانی که تام پس از آزادی به خانه بازمی‌گردد، متوجه می‌شود که خانه و مزرعه‌ای که به همراه خانواده‌اش در آن زندگی می‌کرده است توسط بانک تصرف شده است. به همین دلیل تام به اتفاق خانواده برای پیدا کردن کار و دست یافتن به درآمد بالاتر و ساختن زندگی بهتر تصمیم به مهاجرت از اکلاهما به کالیفرنیا می‌گیرد. قبل از سفر، کیسی هم از آنان خواهش می‌کند تا در این سفر آن‌ها را همراهی نماید که با پاسخ مثبت تام و خانواده‌اش مواجه می‌شود. اندکی بعد، آن‌ها سفر خود را آغاز می‌کنند، اما در راه با مشکلات زیادی چون فقر، بیماری، مرگ و... مواجه می‌شوند. مدتی بعد از شروع سفر،

پدر بزرگ خانواده به علت سگته می‌میرد و بعد از این ماجرا مادر بزرگ که همواره بیمار است، اندک‌اندک توان جسمی و روحی خود را از دست می‌دهد تا سرانجام او نیز در اواسط راه در صحرا از دنیا می‌رود و اعضای خانواده به علت نداشتن پول کافی او را به همراه جنازه یک فرد گدا دفن می‌کنند و سپس به سفر خود ادامه می‌دهند. رز شارون دختر بزرگ خانواده جوادز است که با کونی ریورز ازدواج کرده است. او با وجود بارداری، مشقت سفر را تحمل کرده و به امید ساختن آینده‌ای هرچه بهتر برای فرزند خود در این سفر همراه با خانواده همراه می‌شود. جوادزها، سرانجام پس از تحمل سختی‌های فراوان به کالیفرنیا می‌رسند و مجبور می‌شوند در کمپ‌های محقری بمانند و بعد از مدتی درمی‌یابند که کار برای مهاجران کمیاب است و دستمزد ناچیزی دارد. خانواده جوادز، پس از مهاجرت متوجه فقر مردم، اختلاف طبقاتی، بهره‌کشی کارفرمایان و برخورد متعصبانه و خشونت‌آمیز پلیس با کارگران معترض می‌شوند که علت اصلی اعتصابات و اعتراضاتی است که در این منطقه شکل می‌گیرد. اندکی بعد تام متوجه می‌شود که کیسی در حال سازمان‌دهی کارگران برای اعتصاب است و او نیز به کارگران می‌پیوندد، ولی آن‌ها با حمله شبانه گروهی نقابدار مواجه می‌شوند. در طی حمله کیسی کشته می‌شود. تام، قاتل کیسی را می‌کشد و همراه با خانواده‌اش فرار می‌کند. سرانجام در یک روز بارانی در حالی که رودخانه اصلی شهر طغیان کرده است، رز شارون زایمان می‌کند و نوزاد رز مرده به دنیا آمد. پس از چند روز، باران فروکش می‌کند. تام و اعضای باقی‌مانده خانواده که اندکی قبل شغل مناسبی در یک مزرعه پنبه پیدا کرده بودند با پایان فصل پنبه‌چینی، کار خود را از دست می‌دهند و در حالی که سیل نیز خانه آن‌ها را خراب کرده است، ناچار می‌شوند که آنجا را برای همیشه ترک کنند.

ماه پنهان است

رمان *ماه پنهان* است، داستان حمله ناگهانی گروهی اشغالگر به شهر کوچکی است که نیروی نظامی گسترده‌ای ندارد و تنها دوازده فرد مسلح برای محافظت از شهر نگهبانی می‌دهند. علت اصلی تهاجم به این شهر یک معدن ذغال سنگی است که نیروی مهاجم به آن نیاز دارد. نیروی‌های اشغالگر با کمک جاسوسی یکی از نفوذی‌های خود افراد مسلح شهر را به بیرون شهر هدایت نموده و بعد از ورود به شهر بدون روبه‌رو شدن با کوچک‌ترین مقاومتی شهر را فتح می‌کنند. وقتی مهاجمان وارد

شهر می‌شوند و با خصلت‌های بومیان شهر آشنایی بیشتری می‌یابند، علاقه وافر به اقامت دائمی در این شهر، تشکیل خانواده و راه‌اندازی کسب و کار پیدا می‌کنند؛ زیرا مردم شهر در نظرشان افرادی آرام، بی‌حاشیه و سربه‌زیری می‌آیند. پس از اشغال کامل شهر، فرمانده مهاجمان، سرهنگ لنسر، با فردی به نام آوردن که شهردار شهر است و از محبوبیت زیادی در میان مردم برخوردار است ملاقات می‌کند و در این دیدار از او می‌خواهد تا با مردم شهر صحبت کند که در کارهای مربوط به استخراج ذغال سنگ نیروهایش را یاری دهند؛ اما شهردار به خواسته او تن در نمی‌دهد و متذکر می‌شود که مردم این شهر انسان‌هایی آزاد هستند که هرگز زیر بار زور نخواهند رفت. در ادامه یکی از نیروهای اشغالگر به یکی از مردمان منطقه دستور می‌دهد تا کاری را انجام دهد، اما او سرپیچی می‌کند و این امر موجب درگیری و زد و خورد میان مردمان و نیروهای اشغالگر می‌شود که در این میان یکی از نیروهای مهاجم کشته می‌شود و اشغالگران در عملی انتقام‌جویانه آن مرد را اعدام می‌کنند که این امر موجب افزایش خشم مردم می‌شود. بعد از این حادثه، مردم خشمگین شهر عرصه را بر مهاجمین تنگ می‌کنند و در نیمه دوم داستان سربازان و حتی افسران آرزوی بازگشت و فرار از این مکان به قول خودشان جهنمی را می‌کنند که با هزار آرزو آن را تصرف و اشغال نموده بودند.

۱-۲. نابه‌سامانی اجتماعی

یکی از اصلی‌ترین مسائلی که همواره مورد توجه نویسندگان بوده است، نابه‌سامانی اجتماعی است که از پیوند مسائل اقتصادی، سیاسی و اجتماعی با زندگی روزمره افراد ناشی می‌شود. نارضایتی اجتماعی که برجسته‌ترین پیامد نابه‌سامانی اجتماعی است اغلب زمانی شکل می‌گیرد که افراد از مطالبه حق خود به شکل مسالمت‌آمیز ناامید شوند به همین دلیل به شکل فردی یا گروهی دست به اقدامات مطالبه‌گرانه جدی‌تری می‌زنند که بعضاً می‌تواند با خشونت نیز همراه باشد. یکی از نکات اساسی در بررسی آثار این دو نویسنده نیز بازتاب نارضایتی و جنبش‌های انقلابی افراد است که برای دفاع از حیثیت فردی و طبقاتی خود صورت می‌گیرد. در رمان *من تا صبح بیدارم* این جنبش‌ها در سطح دانشگاه مطرح می‌شود که می‌توان دانشگاه را نماد جامعه در نظر گرفت و دانشجویان عصیانگر

را افراد معترض جامعه. نکته حائز اهمیت در رمان *من تا صبح بیدارم* نحوه رفتار با دانشجویی است که از همه ماجراجوتر است و حتی در روند داستان نویسنده نامی برای او برگزیده است و در سیر تحولات داستان با اجبار و اخراج از دانشگاه این فرد سرانجام تسلیم می‌شود و تصمیم می‌گیرد تن به خواسته ریاست دانشگاه بدهد و با اظهار ندامت زندگی آرام و به دور از هرگونه هیاهویی را در پیش بگیرد که این امر می‌تواند به‌طور نمادین بیانگر اوضاع احوال جامعه‌ای باشد که هرگونه اعتراضی توسط مردم در اجتماعی که خفقان در آن حاکم است درنهایت به سرکوب و تسلیم ختم می‌شود.

«من سوار ماشین که شدم مثل اینکه دوباره راه افتاده باشم توی زندان. مثل اینکه از توی زندان درنیامده باشم هنوز. دماغ شدم. برای اینکه همه این ورقه‌ها و تعهدنامه‌هایی که داده بودند، امضا کنم مال رد گم کردن بود. شاید هم رساندن من به این معنی بود که باینکه آزاد شده بودم آن‌ها دلشان می‌خواست بدانند که من کجاها می‌رفتم و دلشان می‌خواست من بدانم که از این به بعد هم هر جا که می‌روم مراقبم بودند و سایه به سایه تعقیب می‌کردند» (مدرس صادقی، ۱۳۹۷: ۸۰). «من حتی زمانی هم که انقلابی بودم، فکر نمی‌کردم کاری از دست یک نفر بدون هیچ یار و یاور و رفیقی یک نفر آدم تنها و بی‌کس و کار هرچند به‌شدت انقلابی هرچند با سوابق درخشانی از تخریب هرچند به‌شدت نترس و بی‌کله ساخته باشد. پدرم همه داستان زندگی مرا برای بازجوها لو داده بود و حتی گفته بود من به مادر خودم هم‌نظر داشتم...» (همان، ۶۴).

نابرابری اجتماعی پدیده‌ای است که در طول تاریخ همواره از عوامل اصلی به شمار می‌رفته است که نارضایتی عمومی را پدید می‌آورد. مدرس صادقی در کتاب *من تا صبح بیدارم*، این تبعیض‌ها را بیشتر حول محور شکاف قانونی روایت می‌کند که امید را از جامعه گرفته است و خشم عمومی جامعه را افزایش داده است؛ یعنی مردم در جامعه‌ای زیست می‌کنند که در جامعه قوانین درستی وجود ندارد یا به قوانین توجهی نمی‌شود و فرصت‌های برابر برای رشد همه طبقات وجود ندارد. در رمان *من تا صبح بیدارم* همه دانشجویان در شرایط برابر نسبت به هم قرار ندارند و از پیشرفت یا دریافت خدمات بازمی‌مانند. فضایی که مدرس صادقی در رمان‌های خود توصیف می‌کند اغلب محیط‌هایی است که هیجانات ناشی از اقدامات خودسرانه اجتماعی در آن به‌وضوح قابل‌مشاهده

است. فضای داستان‌های مدرس صادقی اغلب فضای بی‌قانونی است یا قانونی وجود ندارد یا اگر هم وجود دارد، رعایت نمی‌شود و در چین شرایطی مردم به‌طور خودجوش به برقراری عدالت و انتقام‌گیری‌های شخصی می‌پردازند. مدرس صادقی ریشه این اغتشاشات و شلوغی‌ها را در بی‌عدالتی حاکم بر جامعه می‌داند. او در رمان بهشت و دوزخ سعی دارد تا نشان دهد زمانی که بی‌عدالتی و ظلم جامعه را فراگیر می‌گیرد، نظامی حاکم می‌شود که ذاتاً استثمارگر، بیگاری‌کشنده، ناپایدار و بی‌ثبات است و با نابرابری فراگیری که در جامعه ایجاد کرده است، افراد زیادی را علیه خود می‌شوراند.

«همه می‌چپیدن توی خانه‌هاشان پاسبان و غیر پاسبان. هفته‌ای نبود که خبر یکسر بریدنی یا دزدی، چپاولی توی شهر نیپچد، اما هیچ کاری از دست شهربانی بر نمی‌آمد. شهربانی دخالت نمی‌کرد. شهربانی می‌دانست که کار کی بوده است، اما هیچ کاری نمی‌کرد. خود خانواده مقتول دست به کار می‌شد و انتقام می‌گرفت. برادر برادر را می‌کشت و پدر پسر را می‌کشت و پسر پدر را می‌کشت و اهل این طایفه اهل آن طایفه را می‌کشت و شهربانی هم یک گوشه ایستاده بود به تماشا و فقط به تهران راپورت می‌داد. اگر شهربانی دخالت می‌کرد، سر پاسبان‌ها را می‌بریدند. از یک طرف دستور محرمانه می‌آمد از تهران که پاسبان‌ها با لباس پاسبانی در شهر تردد نمایند و از سر شب در خیابان‌ها نباشند و از یک طرف رئیس کل شهربانی در تهران سخنرانی می‌کرد و از اقدامات مشعشع دولت مرکزی در جهت استقرار امنیت در سراسر کشور حرف می‌زد (مدرس صادقی، ۱۳۹۵: ۱۰۳).

در رمان خوشه‌های خشم نارضایتی و جنبش‌های اجتماعی غالباً با چاشنی خشونت همراه است. با توجه به توصیفاتی که اشتاین‌بک از وضعیت جامعه ارائه می‌دهد این مقدار خشونت از سوی مردمی که سال‌ها مورد ستم و استثمار قرار گرفته‌اند، دور از انتظار نیست. انسان‌های رمان خوشه‌های خشم تمام توان روحی و جسمی خود را برای داشتن یک زندگی بهتر در نظام سرمایه‌داری از دست داده‌اند. این انسان‌ها یارای مقابله با حاکمان ستمگر زمانه را ندارند و درعین‌حال نیز حاضر به عقب‌نشینی نیستند پس به حرکات اعتراضی و خشونت‌بار روی می‌آورند. «وقتی بانک اومد خونه رو با تراکتور خراب اونا سفت و سخت پاش وایستاده بودن. بابابزرگ

همون‌جا با تفنگ وایساد و با گلوله زد چراغ تراکتورو شکوند اما تراکتور همین‌جوری می‌اومد. بابابزرگ نمی‌خواست راننده‌ی تراکتور رو بکشه، راننده‌اش ویلی‌فیلی بود. ویلی هم اینو می‌دونس رو این اصل جلو اومد و خونه رو کوبید. طوری خونه رو تکوند که انگا سگ یه موش رو بگیره و تکون بده. خب، تام از این کار خیلی ناراحت شد اصلاً از این‌رو به اون رو شد و از اون روز دیگه اون تام سابق نبود"» (اشتاین‌بک، ۱۳۹۲: ۶۵). «مستاجرین داد می‌زدند. بابابزرگ سرخ‌پوست‌ها را کشت، پدر به خاطر بهبود زمین مارهای زیادی را کشت. شاید بانک‌ها را هم بتوانیم بکشیم، آن‌ها از سرخ‌پوست‌ها و مارها بدترند. شاید لازم باشد برای سرزمین‌هایمان بجنگیم درست همان‌طور که بابابزرگ و پاپا جنگیدند» (همان: ۵۰). «من این خانه را با دست‌های خودم ساختم. اینجا مال من است. من آن را ساختم. اگر بخوای خرابش کنی، با تفنگ پای پنجره می‌ایستم و اگر جرئت کنی نزدیک بیایی عین یک خرگوش سوراخ‌سوراخ می‌کنم» (همان: ۵۵).

در رمان *ماه پنهان* است به دلیل زمینه جنگی که در داستان ایجاد می‌شود این مؤلفه نیز خودنمایی می‌کند؛ جان اشتاین‌بک در این رمان به تصرف نظامی یک شهر توسط نیروهای اشغالگر می‌پردازد. او نابه‌سامانی‌های اجتماعی که از پیامدهای جنگ است را منعکس می‌کند و در همین راستا او به مسائل فاحش و هم‌چنین عواقب زیان‌بار آن برای شکست‌خوردگان از جمله کشتار، غارت و ویرانی، تأثیرات اقتصادی و فقر، تنزل اخلاق و یاس و ناامیدی مردم می‌پردازد و در آن چهره کریمه جنگ را ترسیم می‌کند که رفته‌رفته موجبات شکل‌گیری جنبش‌های اجتماعی را فراهم می‌سازد. «نورهای عیش و شادی دیگر بر روی برف نمی‌درخشید زیرا که به‌حکم قانون تمام پنجره‌ها از بیم بمباران سیاه و تاریک بود و با این وصف وقتی که بمب‌افکن‌های انگلیسی فرامی‌رسیدند همیشه نوری در حوالی معدن می‌درخشید» (اشتاین‌بک، ۱۳۹۶: ۸۷). «این دوراهی را چهار مرتبه ساختم. نمی‌دانم چرا همیشه یک بمب روی این دوراهی می‌افتد و آن را خراب می‌کند. دیگر از ساختن این یک تکه خط خسته شده‌ام. هر دفعه هم مجبورم راه را به واسطه خرابی زمین عوض کنم. هیچ فرصت نمی‌شود گودال‌های جای بمب را پر کنم» (همان: ۹۰).

یکی از مؤلفه‌هایی که مدرس صادقی به شکل فردی و اجتماع در داستان‌هایش منعکس می‌کند مسئله اعتصاب است. او در کتاب بهشت و دوزخ بارها با موضوع اعتصاب به شکل فردی مواجه می‌شویم. در داستان زمانی که مصدق را دستگیر می‌کنند او به نشانهٔ اعتراض در تمام طول مسیر از خانه تا زندانی در بیرجند دست به اعتصاب غذا می‌زند تا جایی که مأموران سعی می‌کنند تا به‌زور اعتصاب او را بشکنند، اما او به شدیدترین شکل ممکن در برابر نوشیدن هرگونه آب یا غذا مقاومت نشان می‌دهد. درواقع نویسنده از این رهگذر در تلاش است تا نشان دهد زمانی که فرد زندانی صدایش به‌جایی نمی‌رسد و دیگر امیدی به محاکمهٔ عادلانه ندارد با بر سر دست گرفتن جان خود، تلاش می‌کند تا پیام خود را برساند و بر صاحبان قدرت، اثر بگذارد و طرف مقابل را وادار کن تا به مطالبات اعتصاب‌کننده وی توجه کند.

«دکتر سرش را به دو طرف تکانی داد که یعنی هیچ میلی به غذا ندارم. یاور گفت: "اعتصاب غذا کردی آقای دکتر؟" دکتر دهانش را باز کرد که حرفی بزند به سرفه افتاد. کف دست راستش را که آزاد بود، گرفت جلوی دهانش و نگه داشت که ته‌مانده قرص‌ها نریزد بیرون. یاور گفت: ببینید اعتصاب غذا اعتصاب غذا است. چه آب بخورید، چه نخورید» (مدرس صادقی، ۱۳۹۵: ۵۳). «دکتر گفت: "نمی‌خورم آقا نمی‌خورم. هیچی نمی‌خورم تا توی این محبس باشم هیچی نمی‌خورم. تا جواد تو اون محبس باشه و من توی این محبس هیچی نمی‌خورم. تا جواد آشپزی نکنه، هیچی نمی‌خورم» (همان: ۱۳۹). «دکتر را دوباره منتقل کردند به همان اتاق اولی. رئیس شهربانی بیرجند تلگراف زد به مشهد که زندانی بر اثر غذا نخوردن و تشنجهای پی‌درپی به‌شدت ضعیف شده است و اگر او را به حال خود رها کنیم به‌زودی می‌میرد. رئیس شهربانی استان دستور داد که هرگونه اقدام مقتضی که صلاح می‌دانید انجام شود» (همان: ۱۴۶).

در رمان من تا صبح بیدارم چون فضای داستان فضایی دانشگاهی است طبیعتاً اعتصابات دانشجویی که مستلزم این‌گونه فضاها است نیز بازتاب می‌یابد. دانشگاه در این رمان محیط روشنفکری ترسیم می‌شود و دانشجویانی که در این رمان دست به اعتراض می‌زنند با حق و حقوق دانشجویی آشنا هستند، لذا در دفاع از حقی که از تعدادی از دانشجویان دختر از دست رفته است، معترض می‌شوند و اعتصاب می‌کنند.

«گفت می‌تواند در همین لحظه حکم اخراجم را صادر کند و برای این کار دلیل به اندازه کافی وجود دارد. دخترهای کتک‌خورده از من شکایت کرده‌اند و تهدید کرده‌اند اگر به شکایت آن‌ها رسیدگی نشود به مراجع قانونی شکایت می‌کنند. چهارمی اعتصاب کرده‌اند و گفته‌اند تا وقتی من اخراج نشوم سر کلاس حاضر نمی‌شوند. همه ریخته‌اند تو حیاط و شروع کرده‌اند به شعار داد» (مدرس صادقی، ۱۳۹۷: ۱۹).

در کتاب خوشه‌های خشم نیز اشتاین‌بک ماجرای اعتصاب را به‌طور گسترده‌ای مطرح می‌کند. خوشه‌های خشم روایت کارگران ستم‌دیده‌ای است که مورد استثمار و بهره‌کشی مالکان مزرعه قرار گرفته‌اند. آن‌ها برای رسیدن به حداقل دستمزد بارها دست به اعتصاب گروهی می‌زنند، اما این اعتصابات تغییرات چندانی ایجاد نمی‌کند. عواملی زیادی در طول رمان در شکل‌گیری و بروز اعتصابات دخیل هستند؛ نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی، ناسازگاری ساخت ارزشی جامعه، ناکارآمدی و بی‌عدالتی و احساس محرومیت از دلایل عمده این اعتصابات هستند.

«بترسید از زمانی که اعتصاب‌ها متوقف شوند درحالی‌که مالکان بزرگ زنده هستند زیرا هر اعتصاب کوچک که درهم بشکند نشانه آن است که قدمی در شرف برداشتن است؛ و این را هم شما می‌توانید بدانید. بترسید از زمانی که بشریت از رنج بردن، از مردن برای اندیشه‌ای سرباز زند» (اشتاین‌بک، ۱۳۹۳: ۱۵۲). «تام به پدر گفت: "انگار دیشب اعتصاب را شکستند. ممکن است امروز به ما هم دو سنت و نیم مزد بدهند. من باید بروم. چون برای همه‌تان خطرناکم." در همین موقع از بیرون صدای ماشین آمد. یک عده کارگر تازه به اردوگاه آمده بودند. معلوم شد اعتصاب را شکسته‌اند. مادر گفت: "به محض اینکه توانستیم بنزین بخریم، همه راه می‌آفتیم می‌رویم. من نمی‌گذارم تام به تنهایی برود." بعد همه غیر از تام به سر کار رفتند» (همان: ۲۵۱). «همین‌جا منتظر باشین". تامس این را گفت و به سرعت به سوی خانه رفت.

در با صدای پشت سرش بسته شد. لحظه‌ای بعد دوباره برگشت و روزنامه‌ای در دست داشت. "اینو دیدین؟ نیگاه کنین، اونو واسه تون می‌خونم: شهروندان، از دست مبلغین و محرکین سرخ به عذاب آمده‌اند و اردوگاه‌های آدم‌های بیکاره را آتش می‌زنند. دیشب شماره از شهروندان که از اخلاص بیکاران و ولگردان یک اردوگاه محلی ناراحت شده بودند تمام چادرها را سوزاندند و تقاضا

کردند که این اخلاص گران را از ولایت بیرون کنند» (همان: ۴۰۱).

در *رمان ماه پنهان* است نیز مردمان شهر که در ابتدا امر مطیع و فرمان‌بردار بوده‌اند زمانی که متوجه می‌شوند که در حال از دست دادن آزادی‌هایی هستند که به‌عنوان حق مسلم از سال پیش داشته‌اند رفته‌رفته با اتحاد و همبستگی دست به اعتصابات و اعتراضات مدنی می‌زنند. «مردم خوششان نمی‌آید تسخیر بشوند جناب سرهنگ و این است که تسخیر هم نمی‌شوند. مردم آزاد جنگ را شروع نمی‌کنند اما همین‌که شروع شد در ضمن شکست هم به جنگ ادامه می‌دهند. مردم اسیر گله مانند که همان پیروان یک پیشوا هستند نمی‌توانند همچو کاری بکنند و این است که مردم گله مانند در نبردها پیروز می‌شوند و مردم آزاد از مجموع یک جنگ فاتح بیرون می‌آیند» (اشتاین‌بک، ۱۳۹۶: ۳۴). «خیال می‌کنند چون خودشان فقط یک پیشوا و یکسر دارند ما هم مثل آن‌هاییم. می‌دانند که اگر سر ده نفرشان قطع شود خودشان نابود می‌شوند؛ اما ما مردمی آزادیم به تعداد جمعیتمان پیشوا و سر داریم و در مواقع احتیاج رهبران واقعی مانند قارچ میانمان می‌رویند» (همان: ۸۶). «لوردن گفت: "الکس، برو، اما پیش از رفتن بدان که این افراد روی آسایش را نخواهند دید. مطلقاً آسوده نخواهند ماند تا بروند یا بمیرند. تو باعث شدی که مردم متحد بشوند. اطلاع غم‌انگیزی است و فایده‌ای به حال تو ندارد، اما این‌طور است. هیچ روی آسایش نخواهند دید"» (همان: ۸۰).

۲-۳. سرکوب

یکی از معضلات سیاسی و اجتماعی که در آثار مدرس‌صادقی نمود پررنگ‌تری دارد سرکوب و شکنجه زندانیان است. در *رمان‌های مدرس‌صادقی* فضای رعب و وحشتی از سوی دستگاه امنیتی کشور حاکم است که در تلاش است تا قدرت هرگونه اظهارنظری را از مردم سلب کند. این نفوذ آن‌قدر شدید است که به‌وضوح مصداق‌های آن توسط نویسنده روایت می‌شود. برای مثال در *رمان بهشت و دوزخ* دکتر مصدق را برای انتقال به زندان به بدترین شکل طناب‌پیچ می‌کنند و در ادامه برای انتقال وی به‌زور و کتک متوسل می‌شوند. در *رمان من تا صبح بیدارم* سرکوب و خفقان فراگیر

در دو بعد عملی و غیرعملی در روند داستانی کاملاً مشهود است. در بعد اول سرکوب به شکل عملی و با شکنجه معترضان و زندانیان همراه است. در بعد دوم این سرکوب به شکل فشار روانی این افراد حتی بعد از آزادی جلوه‌گر می‌شود به‌طوری‌که شخصیت اصلی داستان روایت می‌کند که سرکوب گران می‌خواستند زندانیان این امر را دریابند که حتی بعد از آزادی نیز سایه به سایه در تعقیبشان هستند. نویسنده فضای زندان را کاملاً رعب‌انگیز روایت می‌کند که به جرئت می‌توان گفت بیش از قریب به اتفاق زندانیان این بازداشتگاه طعم شکنجه را چشیده‌اند. در زندانی که نویسنده توصیف می‌کند رایج‌ترین و مؤثرترین روشی که به‌ویژه برای گرفتن اقرار از زندانیان سیاسی به کار برده می‌شد، شکنجه جسمی و روانی بود.

«سه چهار شبی بود که دیگر کسی کاری به کار من نداشت. نه کتک زدن در کار بود نه بازجویی و توهین و تهدیدی. حتی در سلولم را باز گذاشته بودند و من آزاد بودم که هر وقت که دلم می‌خواست توی راهروها قدم بزنم. همان بازجوهای که تا چند شب پیش با مشت و لگد می‌افتادند به جان من و چیزی به جز دشنام و ناسزا از دهانشان بیرون نمی‌آمد» (مدرس صادقی، ۱۳۹۷: ۷۶). «پمادی که از روزی که بازجویی‌ها قطع شده بود، به من داده بودند تا روی زخم‌ها و کبودی‌های بدنم بمالیم. معجزه کرده بود. وقتی که توی دفتر زندان لباس‌های زندان را می‌کندم تا لباس‌هایی را که پدرم داده بود، بپوشم دیدم از زخم‌ها و کبودی‌هایی که تا چند روز پیش همه جای تنم را گرفته بود، اثر چندانی باقی نمانده بود» (همان: ۷۹). «پیش از سوار شدنم اصرار کرده بودم که خودم می‌روم، خودم بلدم، اما آن‌ها به‌زور سوار ماشینم کرده بودند. صندلی بغل‌دست راننده خالی بود، اما یک نفر نشست عقب، بغل‌دست من و... شاید هم رساندن من به این معنی بود که با این‌که آزاد شده بودم آن‌ها دلشان می‌خواست بدانند که من کجاها می‌رفتم و دلشان می‌خواست من بدانم که از این به بعد هر جا که می‌رفتم مراقبم بودند و سایه و به سایه تعقیب می‌کردند» (همان: ۳۰).

در رمان بهشت و دوزخ رفتاری که به دکتر مصدق به‌عنوان یکی از رجال سیاسی اسبق مملکت صورت می‌گیرد کاملاً سرکوب‌گرانه است. حکومت نه‌تنها پس از دستگیری وی را تفهیم اتهام نمی‌کند بلکه به دلیل اعتراضات مسالمت‌آمیز شکنجه‌گرانه وی را به تعبید می‌برند.

«پاپا از در شهربانی که آمد بیرون دو قدم برداشت و افتاد روی زمین افتاد یا خودش را انداخت روی زمین یا طناب گیر کرد توی پاهاش افتاد روی زمین و غلطی زد و رو به زمین دمر و ماند تکان نخورد. سرپاسبان چهارشانه و قد بلندی که داشت از پشت سرش می‌آمد، لگدی زد به پهلویش و داد زد پاشو ببینم! دوباره تمارض کردی؟» (مدرس صادقی، ۱۳۹۵: ۲۸). «طناب زیاد محکم نبود. پاپا باوجود طناب پا شد سرپا ایستاد و داشت تقلا می‌کرد که آن یکی دستش را هم از لای طناب بکشد بیرون، اما سرپاسبان مهلت نداد. پاپا را هل داد به طرف ماشین. پاپا خودش را عقب کشید. با آرنج کوبید توی شکم سرپاسبان. پاهاش رو جفت کرد و دوباره داشت می‌افتاد یا داشت خودش را می‌انداخت روی زمین که سرپاسبان یک لگد دیگر زد و پشت یقه‌اش را گرفت» (همان: ۲۸).

همچنین در کتاب *خوشه‌های خشم* که در آن مهاجرت خانواده‌ای از کالیفرنیا به تصویر کشیده می‌شود، شاهد هستیم که ظلم و ستم اربابان منطقه‌ای عامل اصلی مهاجرت مردم و ترک منطقه است. این امر، در قسمتی از رمان *خوشه‌های خشم* که در ادامه روایت می‌شود به خوبی قابل مشاهده است که عاملان ستم‌پیشه چگونه مردمان معترض را بر سر دوراهی پذیرش ستم یا ترک وطن قرار می‌دهند. کسانی هم که ماندن را انتخاب می‌کنند دست به اعتراضاتی خودجوش می‌زنند که یکی از مهم‌ترین قسمت‌های این اعتراضات که با سرکوب مواجه می‌شود اشتراکاتی است که در میان اعتراضات برای کسب حقوق اولیه شهروندی وجود دارد. اما با این وجود چون این اعتراضات رهبری ندارند و خودجوش شکل می‌گیرند به ساده‌ترین شکل ممکن با سرکوب حکومت مواجه می‌شوند.

«گفت: "از این قماش آدم‌ها خیلی زیاد شده‌ان. راه می‌افتن و دردسر راه می‌اندازن. مردمو تحریک می‌کنن. چوب لای چرخ می‌دارن. عده‌شون زیاده. وقتش می‌رسه که این مزاحما رو، همه‌شونو گیر بندازیم. اونا رو از مملکت بیرون می‌کنیم اگه کسی می‌خواد کار کنه، خیلی خوب. اگه نمی‌خواد... بره گورشو گم کنه. ما اجازه نمی‌دیم دردسر راه بندازه"» (اشتاین‌بک، ۱۳۹۲: ۲۶۲). جود گفت: "زیاد هم بد نیس. مثل همه جای دیگه‌س. اگه شلوغ کنی پدرتو درمی‌آرن. باس سر به راه باشی والا بعضی از نگهبونا دمار از روزگارت درمی‌آرن. باباتو تو چیشات می‌آرن" (همان: ۷۶). «"تو این جوری فکر می‌کنی! هیچ تا حالا چیزی راجع به گشتی‌های مرزی کالیفرنیا به گوشت خورده یا نه؟ پلیس لس‌آنجلس بی‌شرف‌ها شماها رو نیگر می‌دارن و برمی‌گردونن. می‌گه اگه نمی‌تونین ملک و زمینی

بخیرین ما هم به وجودتون احتیاج نداریم. می‌گه گواهی‌نامه رانندگی داری؟ بده ببینم. پاره‌اش می‌کنه. بعد بهت می‌گه بدون گواهی‌نامه رانندگی حق نداری وارد این ایالت شی. اینجا مملکت آزاده (همان: ۱۶۳).

«ناگهان لبخند از چهره‌اش زدوده شد و گفت: "برو سوار شو." و سر جلد هفت‌تیرش را که روی هفت‌تیرش را پوشانده بود باز کرد. تام گفت: "اون که کاری نکرده".

معاون برگشت: "اگه توام دلت می‌خواد بری اون تو یه بار دیگه اون دهن گنده‌تو واز کن. دوتا بودن این جاها ولو می‌گشتن."

تام گفت: "من تا هفته‌ی پیش حتی پامو تو این ایالات نذاشته بودم."

"خب، شاید یه جای دیگه تحت تعقیب هسی، دهن‌تو ببند" (همان: ۳۵۹).

در رمان ماه پنهان/ است سرکوب‌گری توسط مهاجمان شهر رخ می‌دهد که افراد شهر تن به آن نمی‌دهند و همین کنش‌گری در برابر مهاجمان اندک‌اندک موجب ایجاد ترس در بین بیگانگان می‌شود. که در طول روایت داستان اندک‌اندک خشم بر ساکنان منطقه مسلط شده و علیه سرکوب‌گران قیام می‌کنند تا جایی که خود این افراد متهاجم آرزوی ترک منطقه را می‌کنند.

«صدای سرهنگ در این هنگام سخت شد. "اگر لازم بشود مردم را تیرباران می‌کنیم. اگر شما مایلید مردم خودتان را از صدمه دیدن حفظ کنید باید به ما کمک کنید تا نظم را برقرار کنیم» (مدرس صادقی، ۱۳۹۶: ۷۰). «مقدار غذای موجود تحت نظارت بود. به افراد مطیع داده می‌شد و به افراد نامطیع داده نمی‌شد به‌نحوی که تمام جمعیت به سردی مطیع می‌شدند و نفرت در چشمان مردم ریشه می‌دواند و از زیر سطح ظاهر تشعشع می‌کرد» (همان: ۸۴).

۲-۴. سیاست

یکی از تفاوت‌های اشتاین‌بک و مدرس صادقی در نوع گرایش‌های سیاسی این دواست. باوجود آن‌که شاید بتوان غالب آثار مدرس صادقی را سیاسی و اجتماعی دانست، اما نویسنده از بیان گرایش‌های سیاسی خود به شکل صریح و آشکار در داستان‌هایش خودداری می‌کند و بیشتر در هیئت یک روایت‌گر ظاهر می‌شود و کمتر به بعد اقتصادی اقبال جامعه می‌پردازد و تمرکز خود را بر دیگر

ابعاد سیاسی می‌گذارد در حالی که گرایش اشتاین‌بک بیشتر به سمت وسوی ادبیات پرولتاریا است که در سده نوزده میلادی توسط نویسندگان سوسیالیست و مارکسیست شکل گرفت. او توجه به مسائل کارگری را در این رمان سرلوحه کار خود قرار می‌دهد و حوادث داستان را با جریان‌ات سیاسی اجتماعی مرتبط می‌سازد. وی در تلاش است تا نظام سرمایه‌داری حاکم را به چالش بکشد و صدای کارگران ستم‌دیده‌ای باشد که زیر چرخ نظام سرمایه‌داری در حال له شدن هستند و از بیان گرایش خود به شکل صریح یا غیرصریح هیچ ابایی ندارد. در جای جای داستان با نقد یکی از مسائل اجتماعی یا سیاسی مواجه می‌شویم؛ مسائلی چون فساد، بی‌عدالتی، اختلاف طبقاتی، بی‌کفایتی نظام حاکم، دعوت به مبارزه علیه استبداد حکومتی و... درواقع اگر با دقت نظر بیشتری به شخصیت‌های داستان نگریسته شود، اعمال و گفتار هر کدام از آن‌ها یک کنش سیاسی است و قصه‌ای که پیرامون آن شخصیت شکل می‌گیرد نیز قصه‌ای سیاسی است و این امر موجب شده بیش از نیمی از گفت‌وگوهای داستان نیز، حول محور مسائل سیاسی شکل بگیرد.

رمان بهشت و دوزخ که داستان زندگی دکتر مصدق یکی از رجال سیاسی ایران را روایت می‌کند که به تبع آن تمامی شخصیت‌های این رمان نیز حتی از کودکی درگیر مسائل سیاسی هستند. بخش زیادی از این رمان را روایت‌هایی از دوران نخست‌وزیری دکتر مصدق، برکناری و تبعید وی تشکیل می‌دهد که این امر موجب شد تا این کتاب به یک رمان تاریخی-سیاسی بدل شود. گفت‌وگوهای سیاسی و نقد از حاکمیت در این رمان بسیار چشمگیر است که در ادامه به نمونه‌هایی از این موارد اشاره می‌شود.

«اما بیگانه‌پرستی آقای دکتر توی همین مصاحبه است که می‌زنه بیرون. ترجمه مصاحبه توی روسیه ایشون موجود است. میگ کشور فرانسه خواهر بزرگ‌تر ماست و باید دست ما را بگیره و از منجلاهی که توش دست و پا می‌زنیم بکشه بیرون. یک زمانی طرفدار فرانسه بود آقای تو و این اواخر هم سنگ انگلستان را به سینه می‌زد. می‌خواست مشروطه بدون سلطنت را توی این مملکت برقرار کنه. همون مشروطه‌ای که توی انگلستان هست؛ یعنی مشروطه‌ای که شاهش نخودیه؛ یعنی هیچ‌کاره، هیچ‌کاره است. آقای تو با سلطنت مخالفه» (مدرس صادقی، ۱۳۹۵: ۴۵). «از دو حالت بیرون نیست. یا این که شما دچار توهم می‌باشید و خوف دیکتاتوری که در اعماق وجود همه

منورالفکران ایرانی رخنه کرده است وجود شما را هم تسخیر کرده است» (همان: ۸۵).

همچنین شخصیت اصلی رمان من تا صبح بیدارم نیز یک روشنفکر شکست‌خورده مایوس معرفی می‌شود. درواقع این شخصیت که در تمام طول زندگی‌اش سعی داشت تا از روشنفکران و پیش‌قراولان تحولات اجتماعی باشد درنهایت به سرنوشت رقت باری محکوم می‌شود و دست از تمامی فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی خود می‌کشد. سایر شخصیت‌های این رمان نیز هر یک به‌نوعی سیاسی هستند برای مثال سیروس، همایون، پدر شخصیت اصلی و... پشت سر گذاشتن ادوار مختلف زندگی خود در ساختار سیاسی و اجتماعی جامعه ایرانی، موجب گشته است تا تجارب خاصی را پشت سر بگذارند و اکنون آرمان‌خواهی برجسته ویژگی شخصیتی آنان باشد.

«سیروس گفته بود که من یک دیوانه زنجیری‌ام و یا باید توی همین سلول انفرادی که بودم بمانم و یا اینکه منتقلم کنند به تیمارستان یا به جزیره‌ای دورافتاده در اقیانوس آرام. گفته بود من از آن دسته از روشنفکرهای شکست‌خورده‌ای هستم که هیچ کاری از دستشان ساخته نیست و خودشان را می‌کشند کنار و دلشان می‌خواهد از همه آن‌هایی که توی گود مانده‌اند و دارند کار خودشان را می‌کنند انتقام بگیرند. به نظر او من از بچگی آرزو داشتم مثل پدرم شاعر باشد و چون که هرگز نتوانستم حتی یک بیت شعر قافیه‌دار بگویم از پدرم متنفر شدم» (مدرس صادقی، ۱۳۹۷: ۶۹).

«اما حالا بعد از این اتفاقاتی که برایم افتاده است، حساب کار دستم آمده و تصمیم گرفتم که دست از کارهای گذشته‌ام بردارم و سعی کنم که از این به بعد بچه خوبی باشم و بعد از همه این حرف‌ها از همه آن‌ها عذرخواهی می‌کردم و از همه آن‌ها خواهش می‌کردم که از جنگ‌ودعوا و شورش و اغتشاش و عشق و عاشقی و هر کار دیگری به‌جز درس خواندن دست بردارند. مثل آدم بروند سر کلاس‌های درسشان بنشینند و به من هم اجازه بدهند که بروم سر کلاس خودم تا دوباره همه چی برگردد به روال سابق و همه نفس راحتی بکشد و من هم قول می‌دهم که راستی بچه خوبی باشم» (همان: ۹۹).

در آثاری که در این پژوهش از جان اشتاین‌بک موردبررسی قرار گرفته است شباهت بسیار زیادی بین شخصیت‌های آثار وی از حیث سیاسی بودن با مدرس صادقی وجود دارد. در تمام این آثار تقریباً تمامی شخصیت‌های اصلی و فرعی با سیاست و مسائل سیاسی ارتباط مستقیم دارند.

شخصیت اصلی رمان خوشه‌های خشم تام جود است. تام مدتی را در زندان بوده است و بعد از آزادی زمانی که به کالیفرنیا می‌رسد سرپرستی اعتصابات کارگران را بر عهده می‌گیرد. تمام افراد نزدیک به وی نیز با مسائل مربوط به او درگیر می‌شوند که این امر موجب می‌شود که گفت‌وگوهای بین او و اطرافیانش حول محور مسائل مهم شکل بگیرد.

«در این دنیاها دولت نیز به وجود آمد با رهبران و ریش‌سفیدان. هر مردی که عاقل و اندیشمند بود می‌دانست که در هر اردوگاه به عقل و درایتش نیاز است و اگر ابله و نادان است در این دنیا نمی‌تواند بلاهت را عرضه کند. در این شب‌ها نوعی بیمه به وجود آمده بود. مردی که غذا داشت گرسنه‌ای را غذا می‌داد و این کار خود وی را هم در برابر گرسنگی بیمه می‌کرد؛ و هرگاه کودکی می‌مرد یک خروار سکه در دهانه‌ی چادر گرد می‌آمد تا کودک به شایستگی به خاک سپرده شود زیرا وی از این زندگی چیزی ندیده بود. پیرمردی را ممکن بود در یک چاله یا گودال سفالگران انداخت اما کودک به هیچ وجه» (اشتاین‌بک، ۱۳۹۲: ۲۶۷). «من می‌دونم تقصیر اونا نیس. با هرکی صحبت کردم دیدم به دلیل خاصی عجله داره بره. اما تو این مملکت دیگه چه خبر شده؟ من می‌خوام اینو بدونم. چه می‌خواد بشه. مردم دیگه نمی‌تونن زندگی کنن. مردم دیگه نمی‌تونن از راه کشت و کار زندگی کنن. من از شما می‌پرسم، چه خبر شده؟ من که سر در نمی‌آرم. از هرکی می‌پرسم، اون‌ام سر در نمی‌آره. یه نفر کفش پاشو می‌ده شاید بتونه صد و پنجاه کیلومتر جلوتر بره. من که هیچ سر در نمی‌آرم» (همان: ۱۷۳).

ماه پنهان/است نیز که در مورد جنگ جهانی دوم نوشته شده است و در مورد افزایش فاشیسم در اروپا هشدار می‌دهد پس‌زمینه‌ای کاملاً سیاسی دارد و سرنوشت شخصیت‌های این رمان با این مسئله گره خورده است. اشتاین‌بک در این داستان که در نروژ در زمان جنگ جهانی دوم می‌گذرد، به تحلیل و بررسی تأثیرات تهاجم نظامی، چه بر شکست‌خورده‌ها و چه بر فاتحان، می‌پردازد. او با نفوذ به عمق عواطف شخصیت‌هایی همچون فرمانده آلمانی و یا خائن نروژی و با به تصویر کشیدن احساسات میهن‌پرستانه، از حقایق ژرف و غالباً دلهره‌آور درباره‌ی جنگ و البته سرشت انسان پرده برمی‌دارد.

«آنگاه سربازان اخبار وطن و سایر کشورهای تسخیرشده را می‌خواندند و آن اخبار همواره خوب

بود و سربازان اندک مدتی آن را باور می‌کردند و چون قدری می‌گذشت دیگر باور نمی‌کردند و هر یک از این افراد این وحشت را در دل داشت» (اشتاین بک، ۱۳۹۶: ۸۵). «داستان‌هایی که راجع به عقب نشستن سربازان کشور خود در جنگ گذشته از بلژیک و روسیه شنیده بودند به خاطر می‌آوردند و آن‌ها که باسوادتر بودند عقب‌نشینی حزن‌انگیز و سرسام‌آور از مسکو را به یاد می‌آوردند» (همان: ۸۶).

۳. نتیجه

نتیجه حاصل آمده از بررسی تطبیقی آثار دو نویسنده نشان می‌دهد، سبک نوشتاری هر دو نویسنده در آثارشان رئالیستی است و از نظر برخی درون‌مایه‌های مشترک مانند جنبش‌های اجتماعی، اعتصاب، سرکوب و پرداختن به مسائل سیاسی، ساختار روایی و نحوه پیشبرد حوادث داستانی نیز بسیار به هم شبیه هستند. از میان این مضامین ذکر شده برخی موضوعات چون سرکوب، اعتصاب هم از نظر کمی و کیفی بسامد بیشتری داشته‌اند. بازتاب عنصر اعتصاب می‌تواند نشانگر این امر باشد که هر دو نویسنده به دنبال کنشگری اجتماعی هستند و قصد ندارند صرفاً روایتگر وضعیت اجتماعی باشند. بازتاب مؤلفه سرکوب نیز می‌تواند بیانگر این امر باشد که وضعیت هر دو جامعه از نظر آزادی‌های نسبی مساعد نیست. مضمون سرکوب در آثار هر دو نویسنده مشترک است و بسامد بالایی دارد، اما نوع سرکوبی که اتفاق می‌افتد متفاوت است که در آثار مدرس صادقی این سرکوب با شدت و شکنجه بیشتری اتفاق می‌افتد. یکی دیگر از وجوه شباهت برجسته هر دو رمان در این حوزه، کنش‌گری سیاسی و اجتماعی است که از خصوصیات مشترک شخصیت‌ها در تمامی آثار مذکور است. برای مثال هر دو نویسنده در رمان‌ها، شخصیت اصلی‌ای دارند که داستان حول محور این شخصیت‌ها و مسائل اجتماعی-سیاسی که درگیرشان شده‌اند، می‌گذرد. در رمان من تا صبح بیدارم شخصیت اصلی داستان که نام مشخصی ندارد فراز و نشیب‌های فراوانی را پشت سر می‌گذارد تا بتوان به حقوق اجتماعی خود دست یابد. شخصیت اصلی داستان آب و خاک یک شخصیت سیاسی به نام دکتر مصدق است و که نویسنده داستان دوران برکناری او و پیامدهای این برکناری

را روایت می‌کند. در رمان *خوشه‌های خشم* زندگی کارگری که تازه از زندان آزاد شده است به نام تام جوادز روایت می‌شود و داستان حول محور مشکلات مهاجرت اجباری او پیش می‌رود و رمان ماه پنهان است. هر دو نویسنده در تمامی این رمان‌ها رویکردی ظلم‌ستیزانه در پیش گرفته‌اند که نشان می‌دهد به‌هیچ‌وجه در مقابل ستم و استبداد سازش نکرده‌اند و در کنار بازتاب این مسائل مردم را به کنشگری و مبارزه علیه آن فراخواندند که این مهم ناشی از تأثیر افکار و وسعت و عمق نفوذ اجتماعی این دو نویسنده است. با سنجش و مقایسه و تطبیق آثار مدرس صادقی و اشتاین بک درمیابیم هر دو از مصیبت‌های مردم گرفتار رنج‌های اجتماعی و سیاسی سخن می‌گویند. داستان‌های این دو نویسنده با نفوذ به اعماق روح آحاد جامعه و با کنار گذاشتن روساخت و ظاهر اختلافات، به عمق مشکلات و معضلات مشترک بشری وارد می‌شود و آن را به تصویر می‌کشد. مشکلاتی چون سرکوب جریان‌های انقلابی و اعتراضی و شکنجه مخالفان حکومتی از جمله مضامینی است که در آثار هر دو نویسنده نمود برجسته‌ای دارد و گویا این نویسندگان خود را نسبت به بیان این واقعیات سیاسی و اجتماعی مسئول می‌دانند.

منابع

- آریان پور، امیرحسین. (۱۳۸۰). *جامعه‌شناسی هنر*. تهران: گستره.
- اشتاین بک، جان. (۱۳۹۲). *خوشه‌های خشم*. ترجمه عبدالحسین شریفیان. تهران: نگاه.
- _____ (۱۳۹۶). *ماه پنهان است*. ترجمه پرویز داریوش. تهران: علمی و فرهنگی.
- پردخته، عارف. (۱۳۹۸). «نقد جامعه‌شناسی آثار خالد حسینی». پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد. دانشگاه دریانوردی و علوم دریایی چابهار. دانشکده مدیریت و علوم انسانی.
- تسلیمی، علی. (۱۳۸۸). *نقد ادبی، نظریه‌های ادبی و کاربرد آن‌ها در ادبیات فارسی*. تهران: آمه.
- حیدریان یزدلی، احمد. (۱۳۹۸). «واقعیت اجتماعی و چگونگی بازنمایی آن در منتخبی از آثار محسن یلفانی با تمرکز بر آراء جورج لوکاک». پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد. دانشگاه هنر تهران.

- دانشکده سینما و تئاتر.
- زرافا، میشل. (۱۳۶۸). *جامعه‌شناسی ادبیات داستانی: رمان و واقعیت اجتماعی*. ترجمه نسرين پروینی. تهران: فروغی.
 - ساچکوف، بوریس. (۱۳۶۲). *تاریخ رئالیسم*. ترجمه محمدتقی فرامرزی. تهران: تندر.
 - ستوده، هدایت الله. (۱۳۸۱). *جامعه‌شناسی در ادبیات فارسی*. تهران: آوای نور.
 - لوکاچ، جورج. (۱۳۴۹). *معنای رئالیسم معاصر*. ترجمه فریبرز سعادت. تهران: سیمرغ.
 - _____ (۱۳۸۰). *نظریه رمان، ترجمه حسن مرتضوی*. تهران: قصه.
 - مدرس صادقی، جعفر. (۱۳۹۵). *بهشت و دوزخ*. تهران: مرکز.
 - _____ (۱۳۹۷). *من تا صبح بیدارم*. تهران: مرکز.
 - مصباحی‌پور، جمشید. (۱۳۵۸). *واقعیت اجتماعی و جهان داستان*. تهران: امیرکبیر.
 - مکاریک، ایرنا ریما. (۱۳۸۸). *دانشنامه نظریه‌های ادبی معاصر*. ترجمه مهران مهاجر و محمد نبوی، تهران: آگه.
 - میرعابدینی، حسن. (۱۳۷۳). «گزارشی از ادبیات داستانی در سال ۱۳۷۲ (بخش سوم)». *کلیک*، دوره ۵۱-۵۲، صص ۵۷-۸۰.
 - هادوی، محدثه، علی تسلیمی. (۱۳۹۱). «تحلیل داستان حاجی آقا صادق هدایت بر اساس نظریه بازتاب واقعیت». *جامعه‌شناسی هنر و ادبیات*، دوره ۱، صص ۵۳-۷۲.

